

OSKAR UAYLD ASARLARIDA ESTETIK QARASHLARNING METAFORALAR ORQALI IFODALANISHI

Almardanova Zebo Xamzayevna

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz yozuvchisi Oskar Uayld ijodida estetik qarashlarning badiiy metaforalar vositasida ifodalanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda “Dorian Greyning portreti” romani, “Baxtli shahzoda” va “Bulbul va atirgul” ertaklari hamda “Yolgʻonning inqirozi” essesi misolida portret, gul, qush, tuman va niqob kabi obrazlarning gʻoyaviy-estetik yuki yoritiladi. Muallif metafora Uayld uchun nafaqat badiiy bezak, balki “sanʼat uchun sanʼat” tamoyilini anglatuvchi tafakkur shakli ekanini asoslaydi.

Kalit soʻzlar: Oskar Uayld, estetizm, metafora, badiiy obraz, “sanʼat uchun sanʼat”, simvol, ingliz adabiyoti.

Kirish

XIX asrning oxirgi choragida Angliya adabiyotida shakllangan estetizm oqimi sanʼatni axloqiy, siyosiy yoki foydali maqsadlardan ozod qilishni talab qildi. Bu oqimning eng yorqin vakili Oskar Uayld (1854–1900) oʻz qarashlarini faqat nazariy risolalarda emas, balki roman, drama, ertak va esse matnida obrazlar orqali ham ifodaladi. Shu sababli uning estetik dunyoqarashini chuqur anglash uchun asarlardagi metaforalar tizimini oʻrganish alohida ahamiyat kasb etadi [8; 9].

Maqolaning maqsadi Uayld ijodida goʻzallik, sanʼat va hayot munosabatiga oid qarashlar qanday metaforik obrazlar orqali shakllantirilganini aniqlashdan iborat. Bunda quyidagi vazifalar belgilandi: estetizm va metafora oʻrtasidagi nazariy bogʻliqlikni koʻrsatish; roman, ertak va essedagi asosiy metaforalarni tahlil qilish; ularning yozuvchi estetik dasturidagi oʻrnini belgilash.

1. Estetizm va metafora: nazariy asos

Zamonaviy tilshunoslik va poetikada metafora nutqni bezovchi vosita sifatida emas, balki tafakkur usuli sifatida talqin qilinadi. Jorj Lakoff va Mark Jonson fikricha, inson mavhum tushunchalarni o'z tajribasidagi konkret, sezgi orqali qabul qilinadigan hodisalar yordamida angelaydi [4]. Zoltan Kövecses bu qarashni rivojlantirib, metafora madaniyat va shaxsiy tajriba bilan chambarchas bog'liq ekanini ta'kidlaydi [5]. Estetizm uchun bu fikr alohida ahamiyatga ega: go'zallik, zavq, san'atning mustaqilligi kabi tushunchalar mavhum bo'lgani sababli, ularni tasvirlash uchun rang, hid, tovush va yorug'lik obrazlariga tayanishga to'g'ri keladi. O'zbek adabiyotshunosligida metafora badiiy obrazni yaratuvchi asosiy ko'chma ma'no vositalaridan biri sifatida talqin etiladi [10], o'zbek tilshunosligidagi kognitiv yo'nalishda esa unga fikrlash va borliqni anglash usuli sifatida qaraladi [11]. Bu qarashlar Uayld metaforalarini ham shu ikki jihatdan — badiiy va tafakkur vositasi sifatida — tahlil qilishga asos beradi.

Uayldning o'qituvchisi va ilhomchisi Uolter Peyter “Renessans” kitobining xulosa qismida hayotning qadri uning qanchalik yorqin, qimmatbaho tosh kabi tiniq alanga bilan yashalishiga bog'liq ekanini yozgan edi [6]. Aynan “alanga”, “nur”, “musiqa” kabi obrazlar keyinchalik Uayld matnlarida ham qayta-qayta uchraydi. Shu ma'noda Uayld estetizmni g'oya sifatida emas, tirik obrazlar tizimi sifatida yaratdi, deyish mumkin.

2. “Dorian Greyning portreti” romanida portret va kitob metaforalari

Romanning markaziy metaforasi — Bazil Xollvord chizgan portret. Birinchi qarashda u yosh yigitning tashqi go'zalligini abadiylashtiruvchi san'at asari. Biroq syujet rivojlanishi bilan portret Dorianning ruhiga aylanib, uning har bir gunohini o'z yuzasida saqlay boshlaydi. Shu tariqa portret bir vaqtning o'zida ikki vazifani bajaradi: u san'atning hayotdan mustaqil, abadiy mavjudligini bildiradi va shu bilan birga, go'zallikni axloqdan ajratishga urinishning oqibatini ko'rsatadi [1].

Asarga yozilgan soʻzboshida Uayld sanʼatkorni goʻzal narsalar yaratuvchisi deb taʼriflaydi, sanʼatni esa foydali maqsadlardan xoli deb hisoblaydi [1]. Roman matni bu tezisni oddiy ravishda takrorlamaydi, balki uni sinovdan oʻtkazadi. Agar sanʼat haqiqatan ham hayotga bogʻliq boʻlmasa, nima uchun portret Dorianni qiynaydi? Shu savol orqali yozuvchi estetizmning ichki ziddiyatini metaforik shaklda koʻrsatadi. Tadqiqotchilar ham romanni estetizmning targʻiboti emas, balki uning tanqidiy tahlili sifatida oʻqish mumkinligini qayd etadilar [8].

Ikkinchi muhim metafora — lord Genrining soʻzlari va “sariq kitob”. Lord Genri nutqi asarda musiqa, zahar va sharob obrazlari bilan bogʻliq holda beriladi: uning soʻzi Dorianning ongiga xuddi ilgari eshitilmagan kuy kabi taʼsir qiladi. Dorianning qoʻliga tushgan kitob esa unga hayot davomida ehtiros va zavq yoʻlida rahbarlik qiladi. Bu yerda kitob — sanʼatning insonga bevosita taʼsir etuvchi kuchi metaforasi. Uayld sanʼatning “foydasizligini” aytsa-da, uning inson taqdirini oʻzgartira olishini yashirmaydi. Demak, estetik mustaqillik gʻoyasi bilan sanʼatning haqiqiy taʼsir kuchi oʻrtasidagi ziddiyat obrazlar orqali ochiladi.

Uchinchi qatlam — gullar metaforasi. Roman lila, sariq akatsiya va atirgul hidi bilan toʻlgan bogʻ tasviri bilan boshlanadi. Gul Uayld uchun goʻzallikning eng sof, ammo eng oʻtkinchi ramzi: u sezgi orqali zavq beradi va shu bilan birga yoshlikning tez soʻlishini eslatadi. Dorian gullarni yoshligi bilan qiyoslar ekan, u faqat goʻzallikni emas, balki uning oʻtkinchiligidan qoʻrquvni ham ifodalaydi.

3. Ertaklarda sanʼat va qurbonlik metaforasi

Uayldning ertaklari estetizmning boshqa tomonini — sanʼat va fidoyilik bogʻliqligini ochib beradi. “Bulbul va atirgul” ertagida bulbul talabaning sevgisi uchun qizil atirgul yaratishga qaror qiladi. Buning uchun u tikanga yuragini bosib, oʻz qoni bilan gulni boʻyashi kerak. Bu yerda bulbul — haqiqiy sanʼatkor metaforasi, qizil atirgul — uning ijodiy asari, qon esa ijodning haqiqiy bahosi.

Ertak yakunida atirgul qadrsizlanadi va yo'lga tashlanadi. Shu bilan Uayld san'atkor va uning atrofidagi amaliy, hisob-kitobga berilgan jamiyat o'rtasidagi tushunmovchilikni yaqqol ko'rsatadi [3; 7].

“Baxtli shahzoda” ertagida esa haykal metaforasi boshqacha ma'no kasb etadi. Tashqi tomondan yaltiroq, oltin va qimmatbaho toshlar bilan bezatilgan haykal boshda faqat bezak vazifasini bajaradi. Biroq shahzoda shahar qashshoqligini ko'rgach, o'z bezaklarini muhtojlarga berib yuboradi va tashqi go'zalligini yo'qotadi. Yozuvchi ertakning oxirida bu ko'rimsiz haykalning haqiqiy qadrini ko'rsatadi: ichki go'zallik, ya'ni rahm-shafqat tashqi bezakdan ustun keladi. Shunday qilib, estetizm bilan axloq o'rtasida keskin chegara chizmaydigan ikkinchi yo'nalish yuzaga chiqadi [7; 9].

4. “Solomeya” dramasida oy metaforasi

Uayldning “Solomeya” pyesasi metaforik tizimning eng zich namunalaridan biri hisoblanadi. Asarda oy obrazi butun voqealar davomida o'zgarib boradi: dastlab u sovuq va poklik ramzi sifatida, keyinchalik esa jinnilik va ehtiros belgisi sifatida tasvirlanadi. Qahramonlarning oyga munosabati ularning ichki holatini ko'rsatadi: bir personaj uchun u go'zallik, boshqasi uchun xavf alomati. Shu tariqa bitta obraz orqali sezgi va ehtirosga asoslangan estetik dunyo yaratiladi, unda go'zallik tuyg'usi tartibli axloqiy mezonlardan mustaqil holda amal qiladi [2; 9].

5. Esselarda tabiat, tuman va niqob metaforalari

“Yolg'onning inqirozi” essesinde Uayld “hayot san'atga taqlid qiladi” degan mashhur g'oyani ilgari suradi. Bu fikrni tushuntirish uchun u London tumanining misolini keltiradi: yozuvchining kuzatishicha, odamlar tumanni rassomlar uni tasvirlab bergandan keyingina ko'ra boshladilar [2]. Bu — inson idroki san'at orqali shakllanishini anglatuvchi kuchli metafora. Uayld tabiatni go'zallikning manbai emas, san'at tomonidan “kashf etiladigan” voqelik deb hisoblaydi. Bunday qarash klassik “taqlid” nazariyasini teskari yo'naltiradi.

“San’atkor sifatida tanqidchi” asarida esa niqob obrazi muhim o‘rin tutadi. Yozuvchining fikricha, inson o‘z nomidan gapirganda kamroq samimiy bo‘ladi, unga niqob berilsa, haqiqatni aytadi [2]. Bu paradoksal metafora Uayldning estetik va shaxsiy dunyoqarashini ochib beradi: san’at — bu o‘zlikni yashirish emas, balki uni erkin ifodalashning boshqa shakli. Aynan shu qarash yozuvchining hayotiy tanlovlarida ham, uning ijodiy uslubida ham seziladi [9].

Uayldning aforistik uslubi ham metafora bilan bevosita bog‘liq. Uning hazil va paradokslari, aslida, ijtimoiy me’yorlarga qarshi qo‘yilgan estetik pozitsiya bo‘lib, o‘quvchini odatiy fikrlashdan chiqishga undaydi. Shuning uchun uning har bir yorqin iborasi ortida yaxlit g‘oyaviy tizim yotadi.

Xulosa

Tahlil ko‘rsatadiki, Oskar Uayld asarlarida estetik qarashlar mavhum nazariya sifatida emas, balki portret, gul, bulbul, haykal, tuman va niqob kabi ramziy obrazlar orqali ifodalanadi. Bu metaforalar uch asosiy vazifani bajaradi: birinchidan, san’atning mustaqilligi va abadiyligini asoslaydi; ikkinchidan, go‘zallikni axloqdan ajratishning xavfli oqibatlarini ko‘rsatadi; uchinchidan, san’atkor taqdiri va jamiyat munosabatini ochib beradi. Shunday qilib, Uayld estetizmi ichki jihatdan ziddiyatli, ammo aynan shu ziddiyat uning badiiy qimmatini oshiradi. Metaforik tahlil yozuvchi merosini “san’at uchun san’at” shiorining oddiy targ‘iboti sifatida emas, balki chuqur falsafiy izlanish sifatida o‘qishga imkon beradi.

ADABIYOTLAR

1. Wilde O. The Picture of Dorian Gray. London: Penguin Classics, 2003.
2. Wilde O. The Complete Works of Oscar Wilde. Vol. 4: Criticism / ed. J. M. Guy. Oxford: Oxford University Press, 2007.
3. Wilde O. Complete Short Fiction / ed. I. Small. London: Penguin Classics, 2003.

4. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 2003.
5. Kövecses Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2010.
6. Pater W. *The Renaissance: Studies in Art and Poetry* / ed. M. Beaumont. Oxford: Oxford University Press, 2010.
7. Killeen J. *The Fairy Tales of Oscar Wilde*. Aldershot: Ashgate, 2007.
8. Sloan J. *Oscar Wilde*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
9. Frankel N. *Oscar Wilde: The Unrepentant Years*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2017.
10. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. *Adabiyotshunoslik lug'ati*. Toshkent: Akademnashr, 2013.
11. Safarov Sh. *Kognitiv tilshunoslik*. Jizzax: Sangzor, 2006.